

SILVIJA PAPAURĖLYTĖ-KLOVIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

ORCID id: orcid.org/0000-0003-2538-9502

Mokslinių tyrimų kryptys: etnolingvistika, kognityvinė lingvistika, lingvistinė kultūrologija, gretinamoji kalbotyra.

DOI: doi.org/10.35321/all88-10

DRAUGAS IR PRIEŠAS KAIP PASAULIO KATEGORIZACIJOS ATSKAITOS TAŠKAI LIETUVIŲ KALBOS PASAULĖVAIZDYJE

Friend and Enemy as Reference Points
for World Categorization in the Worldview
of the Lithuanian Language

ANOTACIJA

Straipsnyje lyginamos su lietuvių kalbos pasaulėvaizdžiu siejamos draugiškumo ir priešiško kategorijos. Remiantisrieveksmių *draugiškai* ir *priešiškai* junginių su įvairios semantikos veiksmažodžiais analize, siekiama atskleisti, kokioms situacijoms suvokti lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje pasitelkiama analogija su draugais ir priešais. Dėmesys sutelkiamas į tai, kaip kalbos pasaulėvaizdyje fiksuojama galimybė perduoti draugišką arba priešišką santykį, kuriais iš jautimų, remiantis naiviosios psichologijos logika, toks santykis suvokiamas. Straipsnio teiginiai paremti pavyzdžių iš Kauno Vytauto Didžiojo universiteto Kompiuterinės lingvistikos centre sudaryto Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno analize. Šis tyrimas ne tik suteikia informacijos apie draugiškumo ir priešiško kategorijų turinį, bet ir papildo tai, kas jau žinoma apie DRAUGO ir PRIEŠO suvokimo lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje ypatumus.

ESMINIAI ŽODŽIAI: draugas, kalbos pasaulėvaizdis, pasaulio kategorizacija, konceptas, naivioji psichologija, priešas.

ANNOTATION

The article compares the categories of *draugiškai* (friendly) and *priešiškai* (hostile) associated with the worldview of the Lithuanian language. Using the analysis of the combinations of the adverbs *draugiškai* and *priešiškai* and the verbs of various semantics, the aim is to reveal the situations the understanding of which requires the analogy with friends and enemies in the worldview of the Lithuanian language. Attention is focused on how the worldview of the language captures the possibility of conveying a friendly or hostile relationship and through which senses such a relationship is perceived based on the logic of naïve psychology. The statements of the article are based on the analysis of examples from the Corpus of Contemporary Lithuanian Language compiled at the Centre of Computational Linguistics of Vytautas Magnus University in Kaunas. This study not only provides information about the content of the categories of friendliness and hostility, but also adds to what is already known about the particularities of the perception of FRIEND and ENEMY in the worldview of the Lithuanian language.

KEYWORDS: concept, enemy, friend, the worldview of language, naïve psychology, world categorization.

IVADINĖS PASTABOS

Pasaulio kategorizacijos tyrimai lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje jau gerokai pažengę į priekį. Jie suaktyvėjo XXI a. pradžioje, kai pasirodė daug kognityvinės lingvistikos idėjomis artimų darbų, kuriuose analizuoti su lietuvių kalbos pasaulėvaizdžiu siejami konceptai (Aleksaitė 2018; Bogdzevič 2020; Gaidienė, Liutkevičienė 2019; Rutkovska, Smetonienė, Smetona 2017; 2019; Smetonienė, Smetona, Rutkovska 2021), gretinti dviejų ar kelių kalbų pasaulėvaizdžiams būdingi pasaulio suvokimo ypatumai (Cibulskienė 2020; Jurgaitis 2015). Tokio pobūdžio tyrimai įdomūs dėl galimybės aprašyti kalboje užfiksuoto pasaulio vaizdo specifiką, jie atskleidžia ta kalba kalbančios tautos vertybių sistemą, numanomus elgesio modelius.

Kalba padeda kategorizuoti tikrovę, t. y. ją geriau suprasti, atskirti reiškinius, daiktus ir charakteristikas vienus nuo kitų. Kad kategorizacija būtų dar paprastesnė, pasitelkiama analogija su geriau pažįstamais ir suprantamais tikrovės fragmentais, kuriems patiems nebereikia papildomo paaiškinimo.

Tikslas, uždaviniai, metodai. Šiame straipsnyje pristatomo tyrimo tikslas yra aprašyti ir tarpusavyje palyginti dalį su lietuvių kalbos pasaulėvaizdžiu siejamų draugiškumo ir priešiško kategorijų – kitaip tariant, išanalizuoti, koks elgesys, būsenos ir charakteristikos lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje apibūdinami kaip būdingi draugui ir priešui, kuriais iš jutimų, remiantis naiviosios

psichologijos logika, suvokiamas draugiškas ir priešiškas santykis. Tikslui pasiekti kelti tokie uždaviniai:

1. Išanalizuoti iš Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno surinktuose prieveiksnių *draugiškai* ir *priešiškai* vartojimo pavyzdžiuose aprašomas situacijas, pavyzdžius suklasifikuoti pagal tai, kuris jautimas, remiantis kalbos pasaulėvaizdžio logika, yra pasitelkiamas perduodamam santykiui suvokti.
2. Palyginti, su kokiais veiksmais ir būsenomis siejami ir kuriais jautimais suvokiami tarpusavio ryšiai yra apibūdinami prieveiksniais *draugiškai* ir *priešiškai*.

Rengiant straipsnį, remtasi žodžių *draugiškai* ir *priešiškai* junginių analize – sukaupta daugiau kaip 1000 pavyzdžių iš *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno*: 829 žodžio *draugiškai* ir 360 žodžio *priešiškai*.

Atsižvelgiant į tyrimo tikslą ir tiriamosios medžiagos pobūdį pasitelkti aprašomasis, interpretacinis, konceptualiosios analizės ir gretinamasis metodai.

Klausimo ištirtumas. Siekis atskleisti, kaip draugams ir priešams būdingo elgesio suvokimu pasinaudojama kategorizuojant pasaulį – panašių tyrimų tęsinys. Jau aprašyta, kiek nacionalinio charakterio specifiką atskleidžia visų žodžio *lietuviškas*, *-a* formų junginių analizė (Papurėlytė-Kloviene 2009), lygintos kalboje užfiksuotos tipiškų moterų, vaikų ir vyrų elgesio charakteristikos (Papurėlytė-Kloviene 2008), aptarta, kokioms situacijoms apibūdinti pasitelkiami žodžiai *dieviškai* (Papurėlytė-Kloviene 2015) ir *velniškai* (Papurėlytė-Kloviene 2015a).

Žodžiai *draugas* ir *priešas* yra sulaukę Lietuvos kalbininkų dėmesio.

Jonas Klimavičius aptarė žodžių *draugas*, *draugiškas*, *draugingas* vartojimą ir siekė atsakyti į klausimą, ar žodis *draugingas* yra vartotinas (Klimavičius 2008: 133–140).

Elena Akimova ir Ina Boikienė, rašydamos apie lietuvių vyriškos ir moteriškos kalbinės sąmonės tyrinėjimo problemas, rėmėsi asociacijų eksperimento, kuriame, be kitų stimulų, buvo pasitelktas ir žodis *draugas*, pavyzdžiais (Akimova, Boikienė 2001).

Viktorijos Makarovos straipsnyje pristatyti lietuvių kultūros koncepto PRIEŠAS ir rusų kultūros koncepto BPAГ lyginamosios analizės rezultatai. Atlikdama analizę autorė rėmėsi 100 pavyzdžių iš publicistikos diskurso. Kalbininkė siekė atskleisti, kas yra vadinamas priešu, kokie požymiai būdingi priešui ir kokius veiksmus jis atlieka (Makarova 2014).

Iš dalies su priešo vaizdinio aprašymu yra susijęs ir kitas tos pačios mokslininkės straipsnis, kuriame ji analizavo, kaip Lietuvos žiniasklaidoje pateikiama priešprieša tarp lenkiškumo ir lietuviškumo. Pasak autorės, Lietuvoje vyksta informacinis karas prieš lenkų tautinę mažumą, kurio rezultatas – visuomenės sąmonėje sukurta sąsaja tarp lenkiškumo ir neigiamų dalykų, lenkų suvokimas

kaip priešų (Makarova 2013; apie priešišškai nusiteikusių lenkų vaizdinį dar žr. Šeina 2018).

Naujausias *draugo* ir *priešo* suvokimo lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje ypatumus atskleidžiantis darbas yra Loretos Vaičiulytės-Semėnienės, Veslavos Čižik-Prokaševos, Aurelijos Gritėnienės, Danutės Liutkevičienės ir Anželikos Gaidienės monografija *Lietuvio kaimynai: draugai ar priešai? Kalbinė vaizdinių analizė* (2023).

Monografijoje apibendrinama, kad draugais vadinamus žmones gali sieti simpatija arba kūniškas intymumas. Pabrėžiama, kad tokie santykio tipai gali pramaišui keisti vienas kitą: yra tikimybė, kad draugystę pakeis kūniška meilė; taip pat gali būti, kad, kūniškai meilei išblėsus, vėl tampama arba liekama draugais – labai gerais pažįstamais (Vaičiulytė-Semėnienė, Čižik-Prokaševa, Gritėnienė, Liutkevičienė, Gaidienė 2023: 125; taip pat žr. Vaičiulytė-Semėnienė 2020).

Toje pačioje monografijoje konstatuojama, kad priešų vaizdinys, remiantis įvairių tipų tekstais, parašytais lietuvių kalba, gali būti keleriopas. Taip vadinama užpuolusi kitos šalies kariuomenė, nedraugiškai nusiteikusi šalis ar jos tauta, nedraugiškai nusiteikęs žmogus, darantis žalą abstraktus reiškiny ar konkretus negyvas dalykas. Dažniausiai šiuo žodžiu pavadinami priešingų įsitikinimų žmonės. Daroma išvada, kad priešų ir draugo statusas linkęs kisti, t. y. buvęs priešas gali tapti draugu, o draugas priešu (Vaičiulytė-Semėnienė, Čižik-Prokaševa, Gritėnienė, Liutkevičienė, Gaidienė 2023: 161–162; taip pat žr. Gaidienė 2020).

Tikimasi, kad šiame straipsnyje pristatomo tyrimo išvados papildys tai, kas, remiantis kalbine medžiaga, jau yra žinoma apie draugų ir priešų suvokimą lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje.

Teorinis tyrimo pagrindas. Siekiant aprašyti *draugiškumo* ir *priešiškumo* kategorijas remiamasi kognityvinei lingvistikai artimesniu požiūriu į kategorijos esmę, išlaikomas kompromisas tarp struktūrinės ir kognityvinės kalbotyros.

Kategorizacija yra tiesiogiai susijusi su pasaulio konceptualizacija: iš aplinkos žmogus gauna informacijos, ją turi suvokti, apdoroti, sutvarkyti ir išsaugoti taip, kad bet kada informaciją pavyktų greitai surasti ir ją pasinaudoti. Gaunamos ir kaupiamos informacijos pagrindu sąmonėje susidaro konceptai.

Šiame straipsnyje laikomasi nuomonės, kad konceptas yra mąstymo vienetą, informacija apie daiktą ar reiškinį, esanti žmogaus, žmonių grupės ar tautos sąmonėje. Koncepto turinį galima perduoti įvairiais būdais – dailės kūriniais, muzika, vaidyba etc., bet informatyviausiu būdu laikoma kalba (daugiau apie konceptą žr. Papaurėlytė-Klovienė 2007: 15–20).

Reikia pripažinti, kad ir kalbinėmis priemonėmis išreikštas koncepto turinys nebūtinai visų kalbos vartotojų bus suprastas absoliučiai vienodai. Vis dėlto galima prognozuoti, kad, suvokiant žodžių reikšmes, bendrumo bus daugiau, nei,

pavyzdžiui, bandant nutarti, kokia informacija perduodama dailės kūrinio formomis ar spalvomis¹.

Kategorizaciją ir konceptualizaciją sieja klasifikacinis pobūdis, bet jų tikslai ir rezultatai skiriasi. Konceptualizacijos rezultatas – minimalūs patirties vienetai, konceptai. Panašius konceptus kategorizacija susieja į stambesnes klases – kategorijas.

Būtina paminėti, kad nors kategorijos aprašymas suteikia informacijos apie konceptą, kuris sieja kalbamosios kategorijos narius, vis dėlto lygybės ženklo tarp pasaulio kategorizacijos fragmento aprašymo ir atitinkamo koncepto aprašymo rašyti negalima.

Svari priežastis kategorijos aprašymo neprilyginti koncepto aprašymui yra apibrėžtas aprašymo laukas. Kaip tiriamąją medžiagą imant žodžių *draugiškai* ir *priešiškai* junginius su veiksmazodžiais informacijos gaunama tik apie kalbos vartotojų DRAUGUI ir PRIEŠUI priskiriamus veiksmus, patiriamas būsenas, todėl galimai lieka neaprašytos kitos, statiškesnės jų charakteristikos.

Žinoma, visiškai atskirti kategorijos aprašymo nuo koncepto aprašymo taip pat nereikia, dalis su kategorija ir konceptu siejamos informacijos sutampa, todėl, siekiant aprašyti pasaulio kategorizacijos ypatumus ir sutelkus dėmesį į kurį nors vieną atskaitos tašką, informacijos apie konkretų konceptą (ar konceptus) taip pat gaunama.

Pasaulio kategorizacijos aprašymas visada suteikia informacijos apie kalbos pasaulėvaizdžio specifiką. Kadangi aprašomame tyrime dėmesys sutelktas į su žmonių santykiais, emocijų ir jausmų sfera siejamas *draugiškumo* ir *priešiškumo* kategorijas, galima patikslinti, kad straipsnyje aprašomas lietuvių kalbos pasaulėvaizdžiui būdingos naiviosios psichologijos fragmentas. Naiviąja psichologija laikomas kalbos priemonėmis eksplikuojamas kalbos pasaulėvaizdyje užfiksuotas žmogaus vidinio pasaulio reiškinių prigimties, jų priežastinių ryšių ir raiškos būdų suvokimas. Kalbos pasaulėvaizdis yra visas kalboje atspindėtas tautos gyvenimo būdo, aplinkos, vertybių sistemos, pasaulio suvokimo ir elgesio modelių vaizdas, t. y. apima absoliučiai viską – ir tai, kas konkrečiu, ir tai kas nekonkrečiu. Naivioji psichologija yra išsaugojusi suvokimą apie vidinio pasaulio reiškinius, kuris buvo vienintelis tol, kol jį pakeitė empiriškai pagrįstos žinios apie pasaulį (daugiau apie kalbos pasaulėvaizdį žr. Papaurėlytė-Klovienė 2007: 23–26). Straipsnyje minimi terminai *kalbos pasaulėvaizdžio logika* ir *naiviosios psichologijos logika* susiję tokiu pačiu visumos ir dalies santykiu. Vartojant terminą

¹ Konceptą apibrėžti kaip absoliučiai visą informaciją nėra tikslinga, nes, keičiantis patirčiai, keičiasi ir koncepto apimtis. Be to, su skirtingais žmonėmis, žmonių grupėmis siejamų konceptų apimtis gali skirtis, plg. *laisvės* suvokimą pokario kovų dalyvio ir XXI a. trečiojo dešimtmečio paauglio sąmonėje.

kalbos pasaulėvaizdžio logika galvoje turimas tas pasaulio vaizdas ir tie ryšiai tarp daiktų, reiškinių ir procesų, kurie užfiksuoti kalboje, nors moksliniam pasaulio vaizdui jie prieštarauja. Pavyzdžiui, pasakymas *saulė leidžiasi* tikrovės neatitinka, bet jis vartojamas, perduodamas iš kartos į kartą. Naiviosios psichologijos logika – kalboje užfiksuoti ryšiai tarp psichinio gyvenimo reiškinių. Pavyzdžiui, naiviosios psichologijos logiką iliustruoja pasakymas *rudeninė depresija*.

DRAUGIŠKO IR PRIEŠIŠKO SANTYKIO RAIŠKA LIETUVIŲ KALBOS PASAULĖVAIZDYJE

Lietuvių kalbos žodyne žodis *draugiškai* minimas apibūdinant dvi iš penkių būdvardžio *draugiškas* reikšmių: 1. būdingas draugui, bičiuliškas: *draugiškas* pasielgimas. *draugiškai* adv.: *Paprastai draugiškas žmogus draugiškai ir elgiasi*. 3. bendras: [Sutvėrimas] *yra darbas draugiškas trijų personų dievystės. draugiškai: Draugiškai audžia* (LKŽe).

Prieveiksmis *priešiškai* tame pačiame žodyne nurodomas šalia būdvardžio *priešiškas* pirmosios reikšmės ‘nedraugiškas, nepalankus’: *Jų santykiai yra priešiški. priešišškai. Girniui atrodė, kad Gedutis žiūri į jį iš aukšto, priešišškai, su blogai paslėptu nepasitenkinimu* (LKŽe).

Bendrinės lietuvių kalbos žodyne nurodoma, kadrieveiksmis *draugiškai* turi dvi reikšmes. Pirmoji reikšmė siejama su pirmąja būdvardžio *draugiškas* reikšme (‘būdingas draugams; sin. bičiuliškas’), antroji – su trečia minėto būdvardžio reikšme (‘taikingas, kaimyniškas’). Žodis *priešiškas* yra įtrauktas į žodyno rankraštyną, informacija apie jį renkama (BLKŽe).

Antonimų žodyne su kalbamaisiaisrieveiksmiais darybiškai susiję būdvardžiai *draugiškas* ir *priešiškas* yra nurodomi kaip antonimai (Ermanytė 2003: 90), vadinasi, *draugiškai* ir *priešiškai* taip pat yra antonimai, todėl turi ir bendrų, ir besiskiriančių semų.

Klasifikuojant iš Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno surinktusrieveiksmių *draugiškai* ir *priešiškai* vartojimo pavyzdžius pirmiausia remtasi tuo, kad, suvokiant apibendrintai, tokios situacijos sieja du dalyvius: tą, kuris siekia savo santykį ištransliuoti (jis straipsnyje bus vadinamas adresantu), ir tą, kuriam minėta informacija skiriama (adresatą). Kadangi situacija be adresato prarastų prasmę, visi surieveiksmiais *draugiškai* ir *priešiškai* vartojami veiksmažodžiai klasifikuojami pagal tai, kuriuo iš penkių žmogui būdingų jutimų – rega, klausa, lyta, skoniu ar uosle – tais veiksmažodžiais pavadinti veiksmai ar būsenos ir

iš jų gaunama informacija yra suvokiami (plačiau apie jautimus žr. Myers 2000: 147–184).

Aprašant su kiekvienu iš jautimų siejamų draugiško arba priešiško santykio demonstravimo būdų visumą veiksmažodžius² siekiama sisteminti – pagal galimybes išskirti ir aptarti semantines grupes³.

1. Rega

Rega gali būti suvokiami ne tik visai šalia esantys, bet ir nutolę objektai. Atliekant tyrimą paaiškėjo, kad, remiantis lietuvių kalbos pasaulėvaizdžio logika, rega yra tas jautimas, kuris padeda suvokti su labai skirtingos semantikos veiksmažodžiais siejamus draugiškumo ir priešiško raiškos būdus.

Kadangi žmonėms bendraujant veidas paprastai matomas geriausiai, draugiškumo ir priešiško raiškai, kaip rodo lietuvių kalbos pasaulėvaizdžio medžiaga, pasitelkiamos akys, žvilgsnis. Tokios situacijos apibūdinamos regėjimo semantinės grupės veiksmažodžiais. Šie veiksmažodžiai gali būti suprantami dvejopai: ir kaip tiesiogiai pavadinantys suvokimą akimis, ir kaip išcentrinių ryšių rezultatas, pasitelkiami apibūdinti situacijai, kai išsakomas požiūris į kalbamąjį objektą, nuomonė. Riba tarp pirmosios ir antrosios reikšmės būna ir labai subtili, aprašytą situaciją galima suvokti dvejopai, plg.: *Labai draugiškai žiūrima į turistus, vis dėlto jie – pajamų šaltinis; Į valstybę būtų galima žiūrėti nuoširdžiai draugiškai*. Pagrįsta būtų regėjimo semantinės grupės veiksmažodžių išcentrinių ryšių aktualizacijos pavyzdžius priskirti ir prie tų, kurie suvokiami mišriais pojūčiais.

Dalis pavyzdžių situaciją apibūdina labai aiškiai, nes jau pačių regėjimo veiksmažodžių semantika implikuoja atitinkamą vertinimą. Kaip ir kalboje įprasta, vertinimas dažniausiai yra neigiamas, o atitinkamas prieveiksmis tokį vertinimą dar labiau sustiprina. Šiame kontekste dažniau vartojamas žodis *priešišškai*, tą pačią reikšmę turi ir su neiginiu pavartotas *draugiškai*, plg.: [...] *į mus skersakiuoja nelabai draugiškai; [...] pro šalį praėjo dvi mergužėlės lakuotais kuodais, priešišškai dėbtelėjo į mane; Geležinkelininkas priešišškai stebeilijo*.

Kai kuriais atvejais veiksmažodžio semantika iš dalies prieštarauja šalia esančiam prieveiksmiui, taip galimai kuriamas netikėtumo efektas, pvz., *Šis pašniravo visai draugiškai*.

² Atsirenkant pavyzdžius tyrimui nebuvo orientuojamasi į kiekybę, nesiekta paminėti absoliučiai visų žodžių, sudarančių junginius su *draugiškai* ir *priešišškai* – keltas tikslas atspindėti tų žodžių įvairovę ir ryšį su įvairiomis nekalbinės tikrovės situacijomis.

³ Siekiant išvengti pernelyg plačių arba pernelyg siauros apimties semantinių grupių, nesistengiama į semantines grupes susieti absoliučiai visų veiksmažodžių, apie kuriuos rašoma.

Kai regėjimo semantinei grupei priklausantis veiksmažodis pats savaime su jokių vertinimų nėra siejamas (*nužvelgti, pažvelgti, nežiūrėti, stebėti, sužiurti, žiūrėti*), jo reikšmę sukonkretina būtentrieveiksmis, plg.: [...] *draugiškai žvelgiame į tai, su kuo esame susigyvenę; Tomas draugiškai žiūrėjo į mane viena mėlyna ir viena ruda akimi; [...] žmonės Kaune į dviratininkus žiūri priešišškai; Jis iš lėto priešišškai nužvelgė po kambarį išsibarsčiusius negausius lankytojus; [...] mačiau, kaip priešišškai sužiuro į mane subėgęs personalas; Gana priešišškai savo pačių iš šono stebėtus įvykius vertino.*

Remiantis lietuvių kalbos pasaulėvaizdžio logika, tarp rega suvokiamų draugiško santykio apraiškos būdų esama mimikos ir gestų.

Vienas iš pačių dažniausių surieveiksniu draugiškai vartojamų ir santykį tarp adresanto ir adresato parodančių veiksmažodžių yra šypsotis. Šypsena jau pati savaime parodo, kad arba situacijos dalyvis sieja draugiškas santykius, arba tokio santykio siekiama. Draugiška šypsena gali papildyti kalbą perteikiamą informaciją, pvz.: – *Nieko, nieko, – draugiškai nusišypsojo pro akinius; Jis kalbėjo paprastai, nuoširdžiai, draugiškai šypsodamasis; Pabandžiau neužaugai draugiškai nusišypsoti.*

Pavyzdžiuose užfiksuota, kad, norint parodyti draugišką požiūrį, informatyvu tiesiog šypsotis, kurti santykį vien mimika, pvz.: *Jos iš tolo man draugiškai šypsojosi; [...] nenuleido akių, žvelgė į ją irgi nuoširdžiai, draugiškai šypsodama; Mergaitės man draugiškai šypsojosi ir brukavo savo albumėlius.*

Kiti panašią mimiką apibūdinantys veiksmažodžiai, remiantis kalbos pasaulėvaizdžio logika, taip pat gali būti siejami su draugiškumo raiška, tik situacijos aprašyme fiksuojama ir daugiau niuansų, pvz.: *Pagaliau jis sureagavo draugiškai vyptelėdamas; [...] nurijęs ją kartu su seilėmis, prisiverčiau draugiškai išsiviepti.* Šiuo atveju veiksmažodis labiau akcentuoja ne draugišką santykį, o tiesiog iš įtampos, rodant nepasitenkinimą, susierzinimą ar pyktį padarytą grimasą. Antrajame pavyzdyje tokį išpūdį dar labiau sustiprina veiksmažodis *prisiversti*. Vadinas, irrieveiksniu draugiškai pavadinamas santykis gali būti nutolęs nuo to, kuris prototipiškai suvokiamas kaip būdingas draugui.

Be šypsenos, draugiško santykio raiškos būdai yra mirktelėjimas, galvos linktelėjimas ar kilstelėjimas (*kilstelėti galvą, linktelėti, mirksėti, mirktelėti, mojuoti, mostelėti ranką*), plg.: [...] *ji draugiškai kilstelėjo galvą pasisveikindama; [...] žingsniuoja per miestą, rankas susimetęs už nugaros, draugiškai linksėdamas susirinkusiems.*

Rega suvokiami rankų judesiai erdvėje: *Levinas ir Dyteris draugiškai iš tolo pamojavo, kai bandžiau juos prisišaukti; Hermis draugiškai mosteli jam ir ištisia ranką.*

Dalis rega suvokiamų draugiško arba priešiško santykio raiškos situacijų yra statiškos ir nebūtinai griežtai apibrėžiamos laiko atžvilgiu. Tokios situacijos

paprastai aiškaus rezultato neturi, svarbu ir pats vyksmas, ir jo metu išreiškiamas santykis. Aprašymuose aiškūs yra ir adresantas, ir adresatas, pvz.: [...] *padalinys savo ruožtu auditorių turėtų **pasitikti** draugiškai; [...] trys vyrai, kuriuos Abraomas draugiškai **priėmė** ir vaišino po medžiu; Jie mane labai draugiškai **sutin-ka**, meta savo ūkiškus darbus.*

Tokios pačios situacijos gali būti apibūdinamos ir priešingai – *sutinkant, pasitinkant, priimant* reiškiamas priešiškas požiūris, pvz.: [...] *medikės paraišką kai kurie nuteistieji **sutiko** priešišškai ir koneveikė ryžtingai nusiteikusių gydytojų; [...] demokratiški tiek, kiek tai įmanoma priešišškai **priimtos** vakarietiškos koalicijos; [...] priėmimo skyriuje mus **pasitiko** gana priešišškai.*

Situacija, kai sutinkama arba pasitinkama priešišškai, gali būti patikslinta kitais apibūdinimais, kurie parodo, kiek konkrečiu atveju žodžiui *priešišškai* priskiriama reikšmė yra arti kalbamosios priešiškumo kategorijos centro, plg.: [...] *jie **buvo sutikti** šaltai bei priešišškai; [...] gyventojai Vakarų žiniasklaidos atstovus **sutiko** itin priešišškai; Ypač priešišškai portugalai **sutikdavo** naujokus.*

Veiksmažodis *sutikti* išsiskiria stipriais išcentriniais ryšiais, todėl gali būti vartojamas ir požiūriui apibendrintai nusakyti, plg.: [...] *kalbininkų priimami sprendimai neretai **sutinkami** priešišškai; Pasaulis, į kurį atėjome, sutiko mus priešišškai; Kritika ir publika tokius paveikslus **sutiko** labai priešišškai, negailėjo įžeidimų ir patyčių; [...] susitarimas Lenkijoje **sutiktas** šaltai ir net priešišškai.*

Veiksmažodis *dirbti* siejamas su veiksmu, turinčiu bent jau teoriškai įmanomą rezultatą, prieveiksmis *draugiškai* tokiaame kontekste gali būti pastiprinamas žodžiu *kartu*. Vadinasi, galima teigti, kad aktualizuojamos dvi galimos *draugiškai* reikšmės: ‘taip, kaip daro draugai’, ‘kartu, bendrai’, pvz.: [...] *tai bendravimo būdas pradėti darbo dieną ir draugiškai kartu **dirbti**; [...] toliau **dirbom** draugiškai ir pavyko įtikinti Seimą.*

Rega suvokiamus rezultatus turi maisto gaminimas, valgymas, gėrimų vartojimas. Kai tokias situacijas pavadinantys veiksmažodžiai vartojami su prieveiksmiu *draugiškai*, aktualizuojama prieveiksmio reikšmė ‘kartu, bendrai’, plg.: [...] *užsukti pas jį į kajutę, paplepėti, draugiškai išmaukti stiklą; [...] išsiaiškinę nesusipratimą, visi trys draugiškai **pasigėrė**; Raselė susirado bulvių ir jie **draugiškai** ėmė gaminti pietus. Situacijų aprašymuose, kai dėmesys sutelkiamas ne į patį valgymo faktą, o į vyksmo pobūdį, aktualizuojama prieveiksmio *draugiškai* reikšmė ‘taip, kaip daro draugai’, pvz.: *Pietūs **praėjo** gana draugiškai; Nanis juodai jį traukė savęsp, draugiškai **vaišindamas** kava ar gurkšniu gero vyno.**

Gebėjimas veikti *draugiškai* ir *priešišškai*, vadinasi, ir būti susijusiam draugiškumo arba priešiškumo santykiu, remiantis lietuvių kalboje užfiksuotu pasaulio vaizdu, būdingas ne tik žmonėms, bet ir katėms, šunims. Kadangi gyvūnai žmonėms įprasta kalba nekalba, jų perduodamas santykis paprastai gali būti suvokiamas rega, plg.: *Bet matydamas draugiškai uodegą **vizginantį** šunį [...];*

*Morkutis visus **sutikdavo** priešišškai – prisitaikęs kąsdavo⁴; Katė snaudė prie radiatoriaus. Pakėlė galvą, priešišškai **nužvelgė** mane.*

2. Klausa

Klausą daugiausia informacijos suteikia tada, kai ne tik girdima, bet ir suprantamas kalbėjimo turinys. Labiausiai dėmesį sutelkiant į emocinio santykio raišką svarbūs kalbėjimo tempas, tembras, intonacija, šių ir kitų faktorių visuma, kuria remiantis daroma išvada apie artikuliuotais ir neartikuliuotais garsais perduodamą turinį.

Informatyviausi yra *kalbėjimo* semantinės grupės veiksmažodžiai.

Įvairūs yra junginiai ir surieveiksmiu *draugiškai*, ir surieveiksmiu *priešišškai*. Didžioji dalis veiksmažodžių nesiejami nei su teigiamu, nei su neigiamu vertinimu, todėl gali būti pavartoti su abiemrieveiksmiais.

Dalis veiksmažodžių apibūdina tiesiog informacijos perteikimą be jokių kitų reikšmės niuansų (*atsiliepti, ištarti, kalbėti, komentuoti, paklausti, papasakoti, pasakyti, skambėti, tarti*), plg.: *Jis tai **papasakojo** ramiai ir draugiškai; [...] aš jam draugiškai **pasakiau**; Jis draugiškai **paklausė**; [...] draugiškai **ištarė** balsas mano galvoje; [...] apie vietos gyventojus **atsiliepiama** priešišškai; [...] kodėl taip priešišškai telefonu **kalbėjo** Rėjus; [...] palankiai arba priešišškai **komentuojama**; [...] visa tai **neskambės** jam nesuprantamai ar net priešišškai*. Visi veiksmažodžiai gali būti pakeisti vieni kitais, situacijos esmę nusako tikrieveiksmis.

Prie šios grupės šlietini žodžiai, žymintys veiksmus, kurie nesiejami su vertinimu, tačiau taip aprašomas tik draugišku santykiu tarp žmonių pagrįstas bendravimas (*apibūdinti, išsiaiškinti, paaiškinti, patarti, pasikalbėti, pasišnekėti, plepėti, sučiulbėti, šnekėtis, šnekučiuotis*), plg.: *Ji draugiškai **paaiškino**, jog tokių valgyklų yra JAV; [...] jiems begeriant kavą ir draugiškai **beplepant**; Aš tau patariu, draugiškai **patariu**; [...] klebonas dažnai užeidavo į vaistinę draugiškai **pasikalbėti**; [...] draugiškai su juo **šnekėdavosi***. Pavyzdžiuose apibūdinta kalbinė veikla yra tęstinė, dažnai atliekanti fatinę funkciją, be to, visiškai atmetama, kad tokioje situacijoje adresatas ir adresantas gali norėti vienas kitam bloga.

Galima skirti su konkrečiomis kalbos etiketo situacijomis – pasisveikinimu, atsisveikinimu⁵, prašymu, dėkojimu, komplimentu – susijusių žodžių grupę (*atsisveikinti, dėkoti, kreiptis, pagirti, paprašyti, pasisveikinti, pasilabinti*), pvz.:

⁴ Šiuo atveju santykio raiška gali būti suvokiama ir mišriais jūtimais.

⁵ Žinoma, dalis veiksmažodžių, pavyzdžiui, *sveikintis, labintis*, prie klausos jūtimu suvokiamos grupės priskiriami sąlygiškai, nes sveikintis galima labai įvairiai – ne vien tik žodžiais. Vis dėlto galima teigti, kad prototipiškai pasisveikinimas turi garsu reiškiamą formą, todėl jo suvokimą galima sieti su klausu, pvz.: – *Labas, – draugiškai **pasisveikinau** ir atsisėdau ant lovos kraščiuko; – Sveikas gyvas, Rachmieli, – draugiškai su juo **pasisveikino** dėdė Šmulė*.

*Karštai ir draugiškai **pasisveikiname**; Draugiškai **pasilabinę** jis rašė; Hela draugiškai **padėkojo**; – Labai gražu, – draugiškai **pagyriau**.*

Kalbos pasaulėvaizdyje galimybė išreikšti savo santykį su aplinka garsu (tam tikra prasme kalbėti) priskiriama šunims, kalakutams. Šių gyvūnų skleidžiamus garsus pavadinantys žodžiai neturi neigiamų semų, o žodis *draugiškai* patvirtina teigiamą situacijos vertinimą, pvz.: [...] *skalikas atkišo mums leteną ir sulojo, draugiškai **pasisveikindamas**; [...] saugomas draugiškai **lojančio** šunėko; [...] kieme liausis draugiškai **vampsėjęs** senukas Rudis; Kalakutai, kaip joks kitas naminis paukštis, kiekvieną rytą pasitiks jus draugiškai **burbuliuodami***, bet plg. *Prie būdos ne visai draugiškai nusiteikęs **plyšojo** šuniukas Džekis*.

Su kalbos etiketo situacijomis siejami veiksmožodžiai sudaro junginius tik su žodžiu *draugiškai*, nes esant priešiškam santykiui plėtoti bendravimo neįmanoma, greičiausiai jis net nepradedamas.

3. Lyta

Lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje, remiantis tyrimui sukauptais pavyzdžiais, užfiksuota nuostata, kad kai kuriais atvejais, norėdamas išreikšti savo santykį su adresatu, subjektas turi jį paliesti arba bent jau bandyti tai padaryti, kitaip tariant, informaciją išreikšti gestais⁶. Gestai, kaip teigiama *Gestų kalbos žodyne*, arba eina kartu su bendravimu kalba, arba jį pakeičia, bet visais atvejais gestai susiję su ta būseną, kuri išreiškiama žodžiais (Dmitrieva 2003: 4–5).

Tokius adresanto veiksmus pavadinančius veiksmožodžius sąlygiškai galima pavadinti fizinio kontakto semantine grupe.

Situacijose, kai adresatas arba yra paliečiamas, arba adresantas nori tai padaryti, figūruoja pečiai ir rankos (*apglėbti, apkabinti, ištiesti delną, ištiesti dešinę, laikyti ištiestą ranką, paspausti ranką, priglusti, spustelėti dilbį, laikyti prie krūtinės*), pvz.: *Senis draugiškai **ištiesia** man baltą **delną**; [...] vaiduoklis norėjo draugiškai **paspausti ranką**; Abu jaunuoliai nuoširdžiai ir draugiškai **paspaudė** vienas kitam **ranką**.*

Įvairūs ir skirtingi veiksmožodžiai, kuriais pavadinamas trumpas fizinis kontaktas, tiesioginis prisilietimas, nesukeliantis skausmo (*kumštelėti, laikyti už peties, patapšnoti, perbraukti per petį, plekštelėti per nugarą, pliaukštelėti, stumtelėti, tekštelėti, uždėti ranką ant peties, užploti*), plg.: [...] *draugiškai **stuktelėjau** jam **per pečius**, nes sėdėjome vienas šalia kito; Alvydas draugiškai **užploja** Laurynui **per šlaunį**; Draugiškai, švelniai **patapšnoja** jam **per ranką**; [...] *paglosto galvą ar draugiškai **kumštelė**; [...] pamaloninta nuraudo ir norėjo man draugiškai**

⁶ Nors gestai pirmiausia pamatomi, t. y. suvokiami rega, vis dėlto aptariamuose kontekstuose gestais perduodamo santykio suvokimas pirmiausia susijęs su lyta.

pliaukštelėti. Tokiais veiksmažodžiais pavadinamas lygiaverčių adresato ir adresanto bendravimas, kurio metu trumpas prisilietimas situaciją daro dar paprastesnę. *Gestų kalbos žodyne* nurodoma, kad taip yra išreiškiamas prieraišumas, kuris ir sieja draugus (Dmitrieva 2003: 177–182).

Apkabinimas, rankų dėjimas ant pečių labiau siejami su globėjiskumu, todėl tokį veiksmažodį pavadinantys veiksmažodžiai ar žodžių junginiai kartu su priešveiksniu *draugiškai* apibūdina situaciją, kurioje bendrauja nelygūs asmenys. Rankas paprastai uždeda stipresnis silpnesniam, vyresnis jaunesniam. Taip reiškiamas draugiškas santykis yra kitoks, palyginti su aprašytais trumpą fizinį kontaktą pavadinančiais leksiniais vienetais, jis linkęs trukti ilgiau, pvz.: [...] *ji sėdi man ant kelių, aš draugiškai ją apkabinu; Neužsuko, kaip buvo pratęs, beveik draugiškai apglėbė per pečius.*

Prieveiksmis *priešišškai* nesudaro junginių su tokio tipo veiksmus pavadinančiais žodžiais, nes pats priešiškas santykis orientuotas į konfrontaciją, atitolimą, atstūmimą, minimalų kontaktą ar jo nebuvimą.

4. Uoslė

Nors žmonės ir geba tikrovę suvokti uosdami, vis dėlto šis pojūtis, remiantis kalbos pasaulėvaizdžio logika, nėra išlavintas tiek, kad padėtų išreikšti draugišką arba priešišką santykį. Neaptikta pavyzdžių, kuriuose būtų aprašytas žmogaus gebėjimas suvokti santykio esmę uodžiant.

5. Mišrūs pojūčiai

Dalis pavyzdžių apibūdina tokias situacijas, kurios negali būti traktuojamos vienareikšmiškai: iš aprašymo aišku, kad kalbama apie adresanto adresatui išreikšiamą santykį, tačiau sunku arba apskritai neįmanoma pasakyti, kokiais konkrečiai jautimais, remiantis naiviosios psichologijos logika, jis turėtų būti suvokiamas. Darytina prielaida, kad tokiais atvejais suvokiama kompleksiskai – keliais jautimais iškart arba aiškiai nediferencijuota jų visuma.

Žodis *elgtis* gali aprašyti absoliučiai bet kurią situaciją, bet jam būtinas patikslinimas – neįmanoma tiesiog **elgtis*. Su šiuo žodžiu junginius sudaro abu kalbamieji prieveiksmiai. Vadinas, tokiu atveju aprašytos situacijos pobūdis yra suvokiamas remiantis jau turima patirtimi: sakant *elgiasi draugiškai, elgiasi priešišškai* tiesiog turima galvoje tai, kad situacijoje aprašomas subjektas elgiasi taip, kaip elgiasi draugas arba priešas. Adresatas turi suprasti, kas yra draugas ir kas yra priešas, plg.: *Jei tu priešišškai pasielgei su motina [...]; Klientas vylėsi, jog elgiasi ganėtina draugiškai; Toks, su kuriuo reikia elgtis ypač draugiškai; Vieną akimirką jau maniau, kad žmogus elgiasi draugiškai, nes jam rūpiu.*

Draugiškai ir *priešiškai* antonimiškumas gali būti panaudotas šių žodžių reikšmėms patikslinti: *Katė dar kelias dienas jo atžvilgiu **elgėsi** priešišškai ir nedraugiškai*. Antoniminis santykis tarp kalbamųjų žodžių leidžia šaknį *draug-* su neiginiu pasitelkti norint išreikšti priešingą reikšmę: *Tu, Roli, **elgiesi** nelabai draugiškai*. Nėra įprasta situaciją apibūdinti žodžiu *priešiškai* su neiginiu, pvz., **elgėsi draugiškai ir nepriešiškai*.

Konkretesnės tos situacijos, kuriose šalia veiksmažodžio *elgtis* formų junginių su žodžiais *draugiškai* ir *priešiškai* yra dar kitų žodžių, turinčių apibrėžtesnę reikšmę, išsiskiriančią aiškiai išreikštu vertinimu. Tokį dvigubą, trigubą ar keliagubą apibūdinimą sudarantys žodžiai veikia vienas kitą: *draugiškai* ir *priešiškai* reikšmės sukonkretinamos, o su jais einančiais kitaisrieveiksmiais perduodamas vertinimas dar labiau pastiprinamas, plg.: *Doilis **elgėsi** užgauliai ir priešišškai; [...] **elgėsi** su jais laisvai, paprastai, draugiškai, tartum su kačiukais; Gali **elgtis** taktiškai ir draugiškai*.

Žodis *draugiškai* šiuo aspektu yra turtingesnis – gausu pavyzdžių, kai jis patikslinamas vienu ar kitu teigiamą vertinimą reiškiančiu žodžiu, pvz.: *[...] jos **elgtis** draugiškai ir mandagiai; Jie nori, kad su jais būtų **elgiamasi** draugiškai ir pagarbiai; [...] **elgiantis** gražiai, rūpestingai, draugiškai*.

Apibūdinimo turinys patikslinamas ir išsamesniu aprašymu. Tai ypač būdinga žodžiui *priešiškai*: *[...] vaikas gali nepaisyti tėvų nuomonės ir **elgtis** priešišškai (ko nors reikalaudamas šaukti); Jis, **elgdamasis** priešišškai, niekindamas mokinius*. Galima daryti prielaidą, kad aprašymo išsamumą lemia siekis detalizuoti reikšmės niuansus, tiksliau aprašyti neigiamai vertinamą situaciją.

Žodžiui *elgtis* reikšmės apimtimi yra artimas veiksmažodis *nu(si)teikti* – dėl savo paties požiūrio, kito asmens ar aplinkybių įtakos turėti atitinkamą išankstinį santykį su kitu žmogumi, procesu, reiškiniu etc.

Kai asmuo reflektuoja požiūrį, jis pats nesiremia nei rega, nei klausa, nei lyta, bet vis dėlto suvokia savo emocinio santykio pokyčius ir juos įvardija: *[...] tariau priešišškai **nusiteikusi**; **Nenusiteikėme** priešišškai iš anksto; [...] esu priešišškai **nusiteikęs** jos atžvilgiu*. Lygiai taip pat situacijoje veikiantis asmuo suvokia savo galėjamą nuteikti adresatą: *[...] kad **nuteikčiau** ne priešišškai, o švelniai*.

Iš šalies vertinant kitų žmonių santykius išvados daromos kompleksiskai, neįmanoma išvelgti ryšio su konkrečiais jūtimais, pvz.: *[...] stengiasi padėti, todėl pacientas turėtų būti draugiškai **nusiteikęs**; [...] labai malonus ir kultūringas vyras, draugiškai **nusiteikęs**; Jašinas nusprendė, kad jie **nusiteikę** ne itin draugiškai*. Galimai iš kelių jūtimų gaunama informacija leidžia daryti išvadą, koks santykis sieja situacijos dalyvius.

Kai kalbama ne apie dviejų žmonių ar nedidelės grupės bendravimą, o aptariama globalesnė tema, dar labiau tikėtina, kad draugiškas nusiteikimas bus apibūdintas menkliau apibrėžta jūtimų įvairove: *[...] reikėjo pasinaudoti, kol Rusijos*

valdžioje yra draugiškai Vokietijos atžvilgiu nusiteikęs prezidentas; [...] sąjungininkai Lietuvos atžvilgiu nusiteikę gana draugiškai.

Minėtina, kad nerasta tokių pavyzdžių, kuriuose būtų minima galimybė iš šalies vieną asmenį kito asmens atžvilgiu nuteikti draugiškai. Remiantis naiviosios psichologijos logika, toks santykis arba atsiranda pats, arba jo nėra apskritai.

Kitaip yra dėl žodžio *priešiška* – čia situacijoje tarp adresato ir adresanto atsiranda dar trečias dalyvis, tam tikra prasme galintis supriešinti. Tai gali būti asmuo, jėga etc. Natūralu, kad asmuo nuteikia sąmoningai, suvokdamas pasekmes, gali naudotis įvairiais įrankiais ir būdais, plg.: [...] *bet ta laida mane nuteikė priešiška*; *Nataną mano žodžiai aiškiai nuteikė priešiška*; [...] *daug piliečių nuteikiami priešiška NATO, ES*; *Ar verta nuteikti jas priešiška iki pat gyvenimo pabaigos?*

Atitinkamas nusiteikimas nenumato, kad visais atvejais bus veikama. Su galimais veiksmais susijęs veiksmožodis *reaguoti* – ne tik išreikšti santykį, bet ir palydėti jį veiksmu. Situacijose, kurias aprašant pasitelkiamas prieveiksmis *priešiška*, tokie veiksmai yra destruktivūs, plg.: [...] *įvykius, į kuriuos dažniausia reaguojame priešiška*; [...] *aš pabandau pažeisti teisės normas, jos reaguoja priešiška, sutrukdydamos, jei dar yra laiko, mano veiksmui*. Menkiau su veikimu susijusi situacija aprašoma pasitelkiant veiksmožodį *laikytis*: [...] *kuržemiečiai laikėsi svetimųjų atžvilgiu priešiška*.

Intelektinės veiklos veiksmožodžių grupei šiame straipsnyje priskirti tie veiksmožodžiai, kurie žymi veiksmus, atliekamus pasitelkus protą, pažintinius žmogaus gebėjimus, patirtį (*galvoti, išspręsti, mąstyti, šmaikštauti, tyrinėti, traktuoti, vertinti*). Tokie veiksmai neturi aiškaus rezultato, nėra aiškiai apibrėžti laiko atžvilgiu, jie gali būti tiesiog tęstiniai, nes, pavyzdžiui, prie apmąstymų gali būti sugrįžtama daug kartų, ir vis kitaip – atsiradusi nauja patirtis leidžia daryti kitokias išvadas.

Intelektinės veiklos pavadinimai ypatingi tuo, kad jais žymimas veiksmas, kuris paprastai iš šalies negali būti suvokiamas tiesiogiai.

Kai tokie veiksmai apibūdinami dar ir prieveiksmiais *draugiškai, priešiška*, galima daryti prielaidą, kad numanomas santykis ir su juo susijusios pasekmės yra suvokti pojūčių organais, todėl galima konstatuoti ir paprastai išoriškai nematomų veiklų realumą.

Su žodžiais *draugiškai* ir *priešiška* junginius sudarančių veiksmožodžių įvairovė panaši.

Kai konstatuojama, kad subjektas mąsto arba galvoja *draugiškai* arba *priešiskai*, galima spėti, kad tokiu atveju neapsiribojama vien čia ir dabar vykstančiu procesu, bet kuriamos ir ateities elgesio strategijos, pvz.: *Todėl, mąstydami priešiskai ateinančios gyvybės atžvilgiu; Tačiau nemaža priešiskai galvojančių, tokių, kurie griežia ant Jo dantų; Draugiškai, geranoriškai ir rimtai galvojant apie žydus.*

Pasyvesnė priešiška intelektualinė veikla yra vertinimas, traktavimas. Tai darant apibendrinama nuomonė, kuri nebūtinai virsta veikla – tai gali būti tiesiog konstatavimas be tolesnių pasekmių, pvz.: *Jis partijas **vertino** aiškiai priešišškai; [...] kartais ir atvirai priešišškai **vertinančių** P. Cvirkos bei jo bendražygių aktyvizmą; [...] moko draugiškai **vertinti** savo bei kitų poelgius; [...] teisės kodeksai taip priešišškai traktuoja moterį*. Šiame kontekste žodžiai *draugiškai* ir *priešišškai* implikuoja teigiamą ir neigiamą vertinimą.

Intelektinė veikla, apibūdinama kaip vykstanti *draugiškai*, gali būti susijusi su konkrečiu rezultatu, pavyzdžiui, noru pasiekti susitarimą, plg.: *Tą reikalą draugiškai **išsprendžia** Kazimieras Trumpikas; Bando **spręsti** šias problemas draugiškai*. Atkreiptinas dėmesys, kad tokie veiksmožodžiai sudaro junginius ir su *priešišškai*, nors priešiškas santykis nenumato perspektyvos – tiesiog tokiu atveju veiksmo rezultatas neorientuotas į naudą abiem šalims: [...] *nori būti viršesnis už kitus, problemas **sprendžia** priešišškai*.

Kalbos pasaulėvaizdyje santykį išreiškianti intelektualinė veikla priskiriama ir gyvūnams, pvz.: [...] *šuo, kuris draugiškai ir, veikiausiai, jau įpratęs, **tyrinėjo** naujus lankytojus*. Tokiu atveju būtinasis rezultatas nenumatomas.

Prie intelektualinės veiklos veiksmožodžių galima šlieti veiksmožodžius *juokauti, šmaikštauti*, nes šie procesai taip pat įmanomi pasitelkus intelektą. Juokaujant išreiškiamas draugiškas santykis, kuris suvokiamas pasitelkus kitus jautimus: *Nejau paupius arsi? – **pašmaikštavo** draugiškai Jankus*.

Galima apibendrinti, kad mišriais jautimais suvokiamas draugiškas arba priešiškas santykis dažniau išreiškiami pasitelkus su konkrečios rezultato neturinčiais veiksmiais ar būsenomis siejamas situacijas.

APIBENDRINIMAS

Žodžių *draugiškai* ir *priešišškai* junginių su veiksmožodžiais analizė ir su ja susijusios išvados papildė su lietuvių kalbos pasaulėvaizdžiu siejamų draugiškumo ir priešiško kategorijų turinį, suteikė informacijos apie naiviojoje psichologijoje užfiksuotą pasaulio suvokimą, papildė DRAUGO ir PRIEŠO konceptų turinį.

Abiem prieveiksmiams bendra tai, kad jie siejami su veiksmožodžiais, kurie numato išėjimą iš veiksmą atliekančio ar būseną išgyvenančio subjekto sferos. Tai logiška, turint galvoje prieveiksmių semantiką – tiek draugas, tiek priešas paprastai yra adresatas, kurio atžvilgiu adresantas išreiškia vieno ar kito tipo

santyki⁷. Absoliuti dauguma pavyzdžių aprašo situacijas, kuriose tiek draugiškumo, tiek priešiško raiškos adresatai ir adresantai yra žmonės. Vis dėlto lietuvių kalbos pasaulėvaizdžiui būdinga gebėjimą išreikšti emocinį santykį suteikti ir arčiausiai žmogaus esantiems gyvūnams – esama pavyzdžių, kuriuose kaip gebantys reikšti draugiškumą apibūdinami šuo, kalakutas, katė.

Padaryta išvada, kad gerokai didesnė veiksmų įvairovė siejama su žodžiu *draugiškai*. Adresantas tokį santykį dažniausiai transliuoja rega ir klausia suvokiamais būdais, draugiškumas išreiškiamas ir į kontakto siekį orientuotais gestais, kurių suvokimas galimas pasitelkus dar vieną jutimą – lytą. Situacijos, kai šalis sieja draugiški santykiai, pobūdis gali būti įvairus: tai ne tik kontakto užmezgimas ir palaikymas, bet ir produktyvūs veiksmai, turintys apčiuopiamą rezultatą. Su žodžiu *draugiškai* siejami veiksmazodžiai įvairesni dėl paties santykio esmės, nes jis numato tolesnio bendra(darbia)vimo perspektyvą.

Aptariamuose kontekstuose galima išskirti dvi pagrindines žodžio *draugiškai* vartojimo reikšmes: *draugiškai* ‘taip, kaip daro draugai’ ir *draugiškai* ‘bendrai, kartu’. Pirmoji reikšmė laikytina pagrindine, svarbesne, ji motyvuoja antrąją, nes veiksmas kartu įmanomas esant bendriems interesams, draugiškiems santykiams. Kai prieveiksmis *draugiškai*, vartojamas su tais veiksmazodžiais, kurie pavadina į rezultatą orientuatą veiksmą, aktualizuojama reikšmė ‘bendrai, kartu’. *Draugiškai*, pavartotas junginiuose su veiksmazodžiais, kurių pavadinami veiksmai konkretaus rezultato ar bent orientacijos į jį neturi, gali būti laikomas esančiu arčiau draugiškumo kategorijos centro, jei lyginsime su minėta šio žodžio reikšme ‘bendrai, kartu’.

Žodis *draugiškai* gali būti patikslinamas vienu ar keliais žodžiais, vadinasi, jo apibūdinimai yra išsamūs, palieka daugiau laisvės interpretacijai, platesnė ir paties žodžio reikšmė.

Prieveiksmis *priešiškai* yra gerokai ribotesnis. Kalbos pasaulėvaizdyje užfiksuota nuostata, kad bendravimas tokio santykio atveju sunkiai įmanomas, juo labiau nepavyktų ir bendra veikla – priešas yra linkintis bloga, todėl veikti kartu neįmanoma, veikiama nebent vienas prieš kitą, destruktiviai, geriausiu atveju visiškai neturima bendrų reikalų. Pagal analogiją su *draugiškumo* kategorija žvelgiant į *priešiškumo* kategoriją galima sakyti, kad pastaroji yra glaudesnė, turi mažiau reikšmių niuansų.

Su žodžiu *priešiškai* junginius sudarantys veiksmazodžiai apibūdina ne tokias įvairias situacijas. Paprastai apsiribojama pradiniu kontaktu. Remiantis naiviosios psichologijos logika, priešiškas santykis dažniau suvokiamas rega, kartais klausia ar mišriais jutimais, bet nebuvo pavyzdžių, kuriuose būtų kalbama apie raišką per prisilietimus – priešiškus koreliuoja su konfrontacija, atitolimu.

⁷ Žinoma, žmogus gali būti priešiškas sau pačiam, tačiau to išreikšti nėra būtinybės.

Vertinant draugiškumo ir priešiško kategorijas kaip visumą, darytina išvada, kad žodžių *draugiškai* ir *priešiškai* junginių su konkretnės reikšmės prievaisiais ar (ir) veiksmazodžiais, pavadinančiais įvairiais jūtimais suvokiamus veiksmus, būsenas, analizė atskleidžia draugiško ir priešiško santykio niuansus.

Galima konstatuoti, kad daliai veiksmazodžių, vartojamų su prievaisiais *draugiškai* ir *priešiškai*, būdingas polinkis į išcentrinius ryšius, t. y. sakinio turinį galima suvokti ir tiesiogiai, ir turint galvoje pavadinimo perkėlimą kitos semantinės grupės turiniui aprašyti. Išcentrinių ryšių aktualizacija yra kaip būtinybės išreikšti patį bendriausią vertinimą (gerai vs. blogai) prielaida. Pasaulio kategorizacija atskaitos taškais laikant DRAUGĄ ir PRIEŠĄ, t. y. draugiškumo ir priešiško kategorijas, yra pasaulio kategorizacija remiantis vertinimu *ir tai yra gerai* vs. *ir tai yra blogai*.

LITERATŪRA

Aleksaitė Agnė 2018: Meilės konceptas ir jo sinonimai lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje. – *Bendrinė kalba* 91. Prieiga internete: <https://journals.lki.lt/bendrinekalba/article/view/80>.

Akimova Elena, Boikienė Ina 2001: Lietuvių vyriškosios ir moteriškosios kalbinės sąmonės tyrinėjimo problemos. – *Filologija* 4(17), 121–129.

BLKŽe – *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*, vyr. red. D. Liutkevičienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013–2022. Prieiga internete: <https://ekalba.lt/bendrines-lietuviu-kalbos-zodynas/>.

Bogdzevič Monika 2020: *PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS jausmai lietuvių kalboje iš kognityvinės ir kultūrinės perspektyvos*: daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas.

Cibulskienė Jurga 2020: Cross-linguistic metaphorical representation of the #MeToo movement: communicating attitudes. – *Respectus Philologicus* 38(43), 54–66.

Dmitrieva Ljubov' I. 2003: Дмитриева, Любовь И. *Словарь языка жестов* [Slovar' jazyka žestov], Moskva: Издательство АСТ [Moskva: Izdatel'stvo AST].

Gaidienė Anželika, Liutkevičienė Danutė 2019: Žodžių *krūmas*, *puskrūmis*, *krūmokšnis*, *krūmelis* samprata (remiantis studentų apklausa). – *Bendrinė kalba* 92. Prieiga internete: <https://journals.lki.lt/bendrinekalba/article/view/391/469>. DOI: 10.35321/bkalba.2019.92.12.

Gaidienė Anželika 2020: Priešas „Lietuvių kalbos žodyne“. – *Bendrinė kalba* 93. Prieiga internete: <http://journals.lki.lt/bendrinekalba/article/view/2064>. DOI: 10.35321/bkalba.2020.93.12.

Jurgaitis Nedas 2015: *Krizės konceptas lietuvių ir vokiečių kalbose*: daktaro disertacija, Šiauliai: Šiaulių universitetas.

Klimavičius Jonas 2008: Draugiškas, draugingas, draugus. – *Kalbos kultūra* 81, 133–140.

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* 1–20 (1941–2002), red. kolegija G. Naktinienė, J. Paulauskas, R. Petrokienė, V. Vitkauskas, J. Zabarskaitė, vyr. red. G. Naktinienė, e. variantas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008 (atnaujinta versija, 2018). Prieiga internete: <https://ekalba.lt/lietuviu-kalbos-zodynas/>.

Makarova Viktorija 2013: Priešo įvaizdžio formavimas Lietuvos žiniasklaidos priemonėse: lenkų klausimas. – *Respectus philologicus* 24(29), 213–221.

Makarova Viktorija 2014: Литовское слово *PRIEŠAS* и русское слово *ВРАГ* [Litovskoe slovo *PRIEŠAS* i russkoe slovo *VRAG*]. – *Res humanitariae* 16, 182–191.

Myers David G. 2000: *Psichologija*, Kaunas: Poligrafija ir informatika.

Papaurėlytė-Klovienė Silvija 2007: *Lingvistinės kultūrologijos bruožai*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.

Papaurėlytė-Klovienė Silvija 2008: Vaikų, moterų ir vyrų elgesys kaip pasaulio kategorizacijos atskaitos taškas (remiantis lietuvių kalbos pasaulėvaizdžio medžiaga). – *Filologija* 13, 106–119.

Papaurėlytė-Klovienė Silvija 2009: Lietuvių nacionalinis charakteris lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje: ar galime vadintis darbščiaisiais pavyduoliais? – *Acta humanitaria universitatis Saulensis* 8: Vardas kultūroje, 244–252.

Papaurėlytė-Klovienė Silvija 2015: Dieviškumo kategorija lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje. – *Valoda dažadu kultūru kontekstā* 25: zinaātnisko rakstu krājums, Daugavpils: Daugavpils Universitātes akademiskais apgāds „Saule“, 231–237.

Papaurėlytė-Klovienė Silvija 2015a: Velnias kaip pasaulio kategorizacijos taškas. – *Acta humanitaria universitatis Saulensis* 22: Šventieji ir nelabieji kultūroje, 193–206.

Rutkovska Kristina, Smetonienė Irena, Smetona Marius 2017: *Vertybės lietuvio pasaulėvaizdyje*, Vilnius: Akademinė leidykla.

Rutkovska Kristina, Smetonienė Irena, Smetona Marius 2019: *Kalba. Tauta. Valstybė*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Smetonienė Irena, Smetona Marius, Rutkovska Kristina 2021: *Žemė. Duona. Motina*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Šeina Viktorija 2018: Priešas, svetimkūnis, kenkėjas: lenko vaizdinys tarpukario lietuvių literatūroje. – *Naujasis Židinys-Aidai* 7, 25–30.

Vaičiulytė-Semėnienė Loreta 2020: DRAUGO konceptas publicistikoje. – *Vertybės lenkų ir lietuvių kalbų pasaulėvaizdyje. D. 1. Teorinės prielaidos ir interpretacijos*, sud. K. Rutkovska, S. Nebrzegowska-Bartminska, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 337–365.

Vaičiulytė-Semėnienė Loreta, Čižik-Prokaševa Veslava, Gritėnienė Aurelija, Liutkevičienė Danutė, Gaidienė Anželika 2023: *Lietuvio kaimynai: draugai ar priešai? Kalbinė vaizdinių analizė*: kolektyvinė monografija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Friend and Enemy as Reference Points for World Categorization in the Worldview of the Lithuanian Language

SUMMARY

The research aims to describe and compare some of the categories of friendliness and hostility, i.e. to analyse what actions and states are described as typical of friend and enemy in the worldview of the Lithuanian language.

The research was based on the analysis of the combinations of the adverbs *draugiškai* (friendly) and *priešiškai* (hostile). Over 1,000 examples were drawn from the Corpus of Contemporary Lithuanian Language: 829 words *draugiškai* and 360 words *priešiškai*.

Considering the purpose of the research and the nature of the research material, descriptive, interpretive, conceptual analysis and comparative methods were employed.

The classification of the examples of adverbs *draugiškai* and *priešiškai* was based on the fact that such situations generally connect two sides: the one who seeks to send his/her relationship and the one to whom the said message is sent. Since the situation without the addressee would lose its meaning, all verbs used with the adverbs *draugiškai* and *priešiškai* are classified taking into account through which of the five human senses, namely sight, hearing, touch, taste or smell, the information is perceived.

It was concluded that a much wider range of actions is associated with the word *draugiškai*. The addressee usually sends such a relationship perceived by sight and hearing; friendliness is also expressed by gestures aimed at the pursuit of contact, the perception of which is possible with the help of another sense, i.e. touch. The nature of a situation where both sides are on friendly terms can be diverse: it is not only the establishment and maintenance of contact, but also productive actions with a tangible result.

Verbs used with the word *priešišškai* describe less diverse situations. It is usually limited to initial contact, as communication and cooperation are not possible in such a relationship.

Įteikta 2023 m. balandžio 18 d.

SILVIJA PAPAURĖLYTĖ-KLOVIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

silvija.kloviene@lki.lt